

УДК 271.222(477):355"18-19"

Микола Єременко

ІСТОРІЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА, ЯКЕ ЗАДОВОЛЬНЯЛО РЕЛІГІЙНІ ПОТРЕБИ ВІЙСЬКОВИХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1734–1856 РОКИ): ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історіографічна ситуація сьогодення в Україні характеризується підвищеним інтересом до історії Церкви. У тому числі – й історії Церкви в окремих регіонах. Заслуговує на увагу й такий значущий, і в той же час специфічний, регіон, яким є Південна Україна. Представники різних наукових шкіл, наявних і в самому регіоні, і за його межами, плідно працюють над широким спектром проблем, пов'язаних з релігійною історією як Півдня в цілому, так і його складових (єпархій, губерній, населених пунктів тощо).

Нагальною проблематикою, до якої традиційно звертаються науковці, є історія духовенства краю. Причому інтерес до різних груп підлеглих духовного відомства не є прямо пропорційним чисельному представництву тієї чи іншої групи. Зокрема, досить представницькою є історіографія історії монастирів і чернецтва краю, хоча відсоток чорного духовенства серед духовних осіб тут був вкрай малим.

Певною мірою подібна диспропорція між, так би мовити, «рівнем дослідницького інтересу» та чисельним представництвом групи має місце і стосовно військового духовенства. На сьогодні в історіографічному доробку вітчизняних науковців вже наявно чимало досліджень, які так чи інакше стосуються цієї групи духовної верстви. Однак у переважній більшості статей, монографій, дисертаційних робіт, які відносяться до даних досліджень, біографії, факти, проблеми, що стосуються військового духовенства, наводяться й аналізуються в контексті дослідження іншої проблематики. Інші ж наукові роботи, відсоток яких є вкрай невеликим, присвячені, як правило, окремим архівним зібранням, окремим представникам військового духовенства чи духовним особам, які задовольняли релігійні потреби тих чи інших військових формувань, наявних на Півдні [2; 3; 5]. Як така тематика історії православного духовенства, яке задовольняло релігійні потреби військових на півдні України, досі не була сформульована. Тож наша розвідка покликана стати першою в цій царині, намітити напрямки заповнення наявної лакуни.

При тому, що будь-яка періодизація має великою мірою умовний характер, можна з впевненістю казати про те, що в історії духовенства Південної України, яке мало справи з військовими, період 1734–1856 років має неабияке значення. Його нижня межа обумовлюється поверненням запорозького козацтва з-під протекції Кримського хана і заснуванням на землях, що належали Російській імперії, Нової Січі. Саме запорозьке козацтво до 1775 р. залишалось утворенням, яке визначало або з урахуванням

якого відбувались чи не всі процеси, що мали місце на підросійській території Південної України. Відповідно, заснування Нової Січі стало виховим в історії духовенства краю, враховуючи ту обставину, що запорожці становили великий відсоток серед парафіян, будучи, до того ж, парафіянами доволі самобутніми. Що стосується верхньої зазначеної хронологічної межі, то вона пов'язана, в першу чергу, із Кримською війною. Адже ця війна, вплинувши на життя Південної України в цілому, тим більше відбилась на військових формуваннях краю, а відповідно, і на духовенстві, яке мало справи з військовими. Додамо сюди ту обставину, що невдовзі після Кримської війни духовенство краю зазнало суттєвих змін у зв'язку з періодом так званих олександрівських Великих реформ.

Щодо територіальних рамок, в яких логічно розглядати заявлену проблематику, то при традиційному розумінні під «Південною Україною» території Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній станом на 1805 р. слід робити два суттєвих зауваження. По-перше, оскільки мова йде про період з 1734 р. (тобто задовго до формування зазначених губерній, причому значна частина території майбутніх губерній знаходилась за межами Російської імперії), варто додати, що досліджується лише історія духовенства, яке розташовувалось на землях Російської імперії. По-друге, оскільки на сьогодні землі зазначених трьох губерній охоплюють частину території Російської Федерації та Молдови, то логічно вивчати історію духовенства саме на тих землях, які зараз знаходяться в кордонах України.

При розгляді зазначеної проблематики необхідно виходити з чіткого усвідомлення, що ми маємо справу, фактично, з двома категоріями підлеглих духовного відомства. По-перше, це безпосередньо військове духовенство, а по-друге, представники парафіяльного та чорного духовенства, які «працювали» з військовими. Адже військове духовенство мало і особливий статус, і особливу систему підпорядкування, відрізняючись від духовенства парафіяльного і того чернецтва, яке не було залучено до справи «окормлення» військових.

З іншого боку, слід чітко розуміти надзвичайну строкатість категорії духовенства, яке виконувало релігійні треби у військових формуваннях чи до парафії яких належали військові. Тож задля створення повноцінного дослідження існує потреба вивчення і статусу, і конкретноісторичних умов існування таких духовних осіб. Слід розрізняти статус духовних осіб, які служили на суднах, при військових шпиталях, у полках, фортецях, адміралтейських, військових поселеннях, у військових навчальних закладах, козацьких військах тощо.

Якщо казати більш конкретно і в прив'язці до хронології, то знаковими в справі розшарування духовенства, яке нас цікавить, на дві категорії стали нововведення кінця XVIII – початку XIX ст. Саме тоді друга категорія в більшості питань зберігала ту залежність від місцевої єпархіальної влади, яку мала і раніше. Перша ж категорія відтепер мала справу з новими структурами, влаштованими у духовному відомстві, і обсяги її взаємодії з

місцевими консисторіями та архієреями значно скоротились. При цьому слід пам'ятати, що склад і статус категорій не був сталим і неодноразово коригувався.

І складності, і актуальності такому дослідженню додає та обставина, що південноукраїнський регіон тривалий час відігравав неабияку роль у геополітичних планах керівництва Російської імперії, що обумовлювало наявність тут великої кількості військових формувань. Інша відповідна обставина пов'язана з тим, що і мережа, і статус військових формувань на Півдні України мали особливості, обумовлені їх прикордонним розташуванням і включенням нових територій до складу Російської імперії із частковим збереженням специфіки деяких формувань всупереч загальноімперським уніфікаторським тенденціям.

У цьому контексті особлива увага має бути приділена вивченню комплексу проблем, пов'язаних з духовенством, яке задовольняло духовні потреби козацьких формувань, наявних у регіоні.

Надзвичайно важливо проаналізувати характер взаємодії духовних осіб безпосередньо з їхньою паствою, тобто військовими. Причому беручи до уваги взаємини як з військовим керівництвом, так і з рядовими вояками.

З іншого боку, предметом спеціального розгляду мають стати взаємини духовенства, яке нас цікавить, з його «колегами» по духовному відомству в регіоні. Тут маємо на увазі парафіяльне і чорне духовенство. Адже ще одна категорія - духовенство придворне - на Півдні України як така представлена фактично не була.

Щодо зазначених вище взаємин доцільно вивчати не тільки сфери взаємодії, проблемні моменти, пов'язані, зокрема, з боротьбою за парафіян, а відповідно, і за прибутки. Варто звернути увагу і на можливості горизонтальної мобільності в межах духовного відомства, тобто можливості переходу зі складу військового до парафіяльного духовенства та чернецтва і навпаки.

Ще одним аспектом дослідження має стати порівняння статусу і вивчення сфер взаємодії православних та іншоконфесійних духовних осіб.

Важливо простежити зміни, які відбувались із характером підпорядкування категорій духовенства, залученого до справи «окормлення» військових, із порядком їхнього формування, матеріального забезпечення.

Оскільки духовні особи, які знаходились при різних військових формуваннях у той самий період, мали досить нерівні умови (фінансування, утримання, побут тощо), то варто дослідити не тільки характер самих цих умов, але і залежність від нього «плинності кадрів» на тих чи інших духовних посадах.

При вивченні як зазначених вище, так і інших проблем, пов'язаних з історією духовенства, яке нас цікавить, слід приділяти увагу не тільки макроісторичним процесам, не тільки узагальненням, але й мікроісторії. Втім, у цьому контексті не достатньо «просто» вивчати біографії окремих представників духовного відомства. Тут доречно звернутись до аналізу

цілого комплексу моментів, включаючи вдачу, фізичний, психологічний стан тощо.

Оскільки духовна верства як така включала і членів родин духовних осіб, має бути проаналізований і комплекс питань, пов'язаний з цією групою підлеглих духовного відомства.

Для кращого розуміння ситуації на Півдні України, для визначення рівня специфічності цієї ситуації було б доцільно порівняти картину, одержану в результаті дослідження перелічених вище проблем, із картиною загальноімперською. На сьогодні для такого порівняння маємо всі передумови, зважаючи, зокрема, на увагу російських дослідників і минулих поколінь [1; 4], і сьогодення [6] до вивчення історії військового духовенства Російської імперії.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що історія православного духовенства, яке задовольняло релігійні потреби військових на Півдні України у 1734–1856 роках, будучи вельми значущою та актуальною, й, одночасно, вивченою вкрай недостатньо, має чудові перспективи для дослідження, основні проблемні аспекти якого і викладено в нашій розвідці.

Джерела та література

1. Барсов Т. Об управлении русским военным духовенством. – СПб.: тип. Ф.Г. Елеонского и К^о, 1879. – 168 с.
2. Крестьянников В.В. Участие иеромонахов Балаклавского Георгиевского монастыря в Крымской (Восточной) войне 1853–1856 гг. // Взаимоотношения религиозных конфессий в многонациональном регионе. Сборник научных трудов. – Севастополь, 2001. – С. 111-117.
3. Лиман І.І. Матеріали Херсонського духовного правління про флотське та армійське духовенство регіону наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Південний архів. – Вип. 12. – Херсон: вид-во ХДУ, 2003. – С. 147-154.
4. Невзоров Н. Исторический очерк управления духовенством военного ведомства в России. – СПб.: тип. Ф.Г. Елеонского и А.И. Поповицкого, 1875. – VI+101 с.
5. Серединський О.В. Чорноморські адміралтейські поселення у 1790–1829 рр. // Наукові праці. Т. І. – Миколаїв, 1998. – С. 17-21.
6. Чимаров С.Ю. Русская православная церковь и вооруженные силы России в 1800–1917 гг. – СПб.: Нестор, 1999. – 272+19 с.

Annotation

The article is dedicated to analysis of historiography and to raising of problems, which should be scrutinized to create the complex research of the history of Orthodox military clergy in the South of Ukraine.